

ТРОЯНДИ В СТАРОВИННИХ ОРАНЖЕРЕЯХ УКРАЇНИ (XVIII–XIX ст.)

Розглянуто історію вирощування та сортимент троянд у старовинних оранжереях України у XVIII–XIX ст.

У зв'язку з тим, що при селекції троянд використовували переважно субтропічні види, більшість сортів троянд не є достатньо зимостійкими. На більшій частині території України (як і на решті території колишнього СРСР) троянди успішно ростуть у відкритому ґрунті, але на зимовий період для цих рослин створюють мікроклімат — зимове укриття.

Троянди також вирощують в умовах захищеного ґрунту: в оранжереях або в теплицях, де є можливість регулювати мікроклімат протягом року. Троянди в теплицях вирощують для того щоб зберегти цінні теплолюбні види і сорти, а також, щоб мати зрізані квітки високої якості протягом року, розмножувати троянди в зимовий період, коли немає польових робіт, а також вести селекційну роботу в контрольованих умовах.

В умовах захищеного ґрунту можна регулювати режим освітлення, температури, вологості. Вирощування троянд у спеціальних приміщеннях використовувалось ще в античний період. Сенека Луцій Анней (3 р. до н.е. — 65 р. н.е.), римський філософ і письменник, описав методи прискорення цвітіння троянд за допомогою поливу їх теплою водою, а також культивування їх у спеціальних приміщеннях, де застосовували цей метод [30].

У подальшому спеціальні приміщення для вирощування троянд удосконалювались. У Росії перші теплиці називали «грун-

тові сараї». Н. Шавров у книзі «Грунтовые сараи и их постройка» зазначає, що «в нашем садоводстве сараи известны уже сотни лет и применялись в Москве еще в XV, XVI, XVII вв.» [27, с. 5].

Однією з особливостей царювання Олексія Михайловича (1645–1676) було «применение к культуре южных растений грунтовых сараев и зимних помещений, в которых растения, посаженные в кадках, переносились на зиму» [10]. Ці сараї були як темні, так і з сонячним освітленням, тобто із скляними вікнами, що стало можливим з розвитком виробництва листового скла. «Соорудив на холодном севере светлые дворцы, человек пробует перенести в них и роскошную природу южных стран» [26, с. 12].

У XIX ст. в умовах теплиць троянди вирощували у невеликій кількості в ґрунті, але найчастіше проводили, як тоді казали, «пристановку» троянд у горщиках [13].

Вирощування троянд у контейнерах було відоме у стародавній Греції, де троянди висаджували у срібні горщики [29].

Одним з перших згадувань про вирощування троянд у захищеному ґрунті в Росії є опис саду, створеного для царевича Олексія Михайловича: «Первый сад был комнатный, разведенный в 1635 г. для царевича Алексея Михайловича... В нем разведены были южные плоды: цареградские и грецкие орехи, виноградные кусты, а из цветов росли: пионы мохроватые и семенные, тюльпаны, лилеи белые и желтые, нарциса белая, розы алые, мырис, орлик, гвоздика душистая и репейчатая, касатис,

Рис. 1. Троянда 'Marechal Niel' з колекції Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України

калуфер, рута, фиалки лазоревые и желтые, пижма, иссоп» [15, с. 8–9].

Досить докладно вигонку троянд у теплицях у ХІХ ст. описує Йегер. Вигонка троянд набула широкого поширення після того, як в культурі з'явилися «розаны, цветущие по несколько раз в год» [5, с. 88]. Автор також докладно описує сортимент вигоночних троянд того часу.

П.Н. Столпянський у статті «Старый Петербург» пише, що з 1779 р. у «Санкт-Петербургских ведомостях» починають публікувати об'яви про продаж троянд у горщиках. З 1792 р. з'являються публікації про продаж *Rosa centifolia* також у горщиках [16].

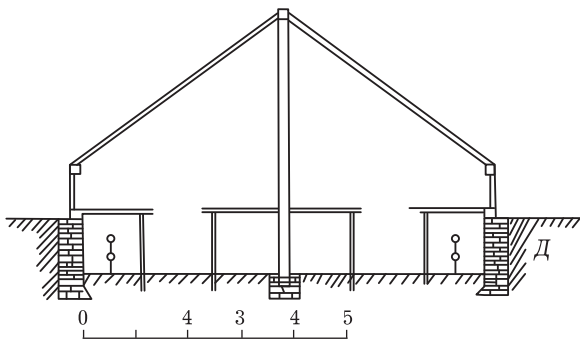

Рис. 2. Креслення теплиці для троянд (розсадник А.В. Десятова)

У ХVІІІ ст. більша частина рослин, які прикрашали сади в літні місяці, була іноземного походження. В кліматичних умовах Середньої і Північної Європи взимку їх утримували в приміщеннях з опаленням — оранжереях. Таким чином, необхідною частиною кожного саду була оранжерея, де вирощувалися, розмножувалися і зберігалися іноземні рослини [8].

У середині ХІХ ст., з розвитком промисловості і торгівлі, багаті купці та промисловці також створювали у себе оранжерейні господарства, іноді досить значних розмірів.

Поміщик і любитель-садівник генерал І.Т. Радожицький описав сади та оранжереї, які він побачив під час подорожі: «проезжая через г. Елец Орловской губернии, я узнал, что в городе есть грунтовые сады и оранжереи, содержимые купцами... У всех ананасы, розы, пеларгонии, кактусы, олеандры и всякие другие оранжерейные растения» [8].

Середина ХVІІІ — перша половина ХІХ ст. — це період, коли в Україні за зразком королівських та імператорських резиденцій почали будувати великі панські маєтки. Крім палаців і будинків, в садибах були й інші архітектурні споруди — ермітажі, гроти, мости, павільйони, альтанки, оранжереї, які прикрашали сади й садибні парки. Деякі з цих споруд мали утилітарне значення, серед них — оранжереї з заморськими квітами [12]. Оранжереї здавна були неодмінними спорудами в парках, часто вони були також і їхньою окрасою [18].

Для облаштування парків і оранжерей у цих садибах часто запрошували відомих архітекторів та садівників з-за кордону [24].

Прагнення посадити якомога більше рідкісних рослин в саду потребувало улаштування великих і різноманітних оранжерей. Величезна кількість рослин так і залишалась в оранжереях, куди приходили милуватись ними господарі, приводили гостей, де відпочивали і розмірковували. Оранжереї

ставали однією з найпрестижніших складових саду [11].

Палацово-паркові ансамблі XVIII–XIX ст. неможливо уявити без оранжерей чи теплиць різноманітних конструкцій [14]. Наявність оранжерей з розмаїттям рослин свідчила про достаток та культурний рівень господарів [23].

У XIX ст. в Україні було багато оранжерей — практично в кожному палацово-парковому ансамблі. Особливо слід відзначити такі регіони, як Волинь, Поділля, Чернігівщина, Київщина, Полтавщина, Крим [23].

Крім великих палацово-паркових ансамблів, чудові оранжереї створювали у маєтках. Наприклад, у Верхівні, Мізочі, Шпакові, Обарові, Пулаві, Носівці, Скала-Подільську, Качанівці, Сокиринцях, Ковалівці, Вишеньках, Романові, Солов'ївці, Холодках, Дубровиці, Чернятині, Вишніях, Яготині, Корсуні [23].

Наведемо декілька прикладів, щоб проілюструвати сортовий склад троянд в оранжереях XVIII — початку XIX ст.

У парку «Олександрія» в маєтку магнатів Браницьких (м. Біла Церква) існувала чудова оранжерея. «Ми отримали, — пише І. Фундуклей, — захоплені відгуки гостей Браницьких про *Rosa chinensis* Jacq., яка заплітала своїми гілками всю стіну оранжереї, на яких були тисячі квіток» [19, с. 492].

Рис. 3. Вхід до оранжерей О.К. Вессера (зліва)

Троянди вирощували в оранжереях Сокиринського парку, що на Чернігівщині. В «Реєстрі растениям оранжерейным и тепличным» за 1831 р. згадуються: «роза мускоза — 1, роза семпервіренс карнеа — 13, роза семпервіренс пурпуреа — 3, роза бургундика — 4, роза центифолия — 30, роза альба — 1» [22].

Є також відомості про оранжерею в с. Новоселиці (Старокостянтинівський р-н Хмельницької обл.). Парк був заснований у середині XVIII ст. «Довольно далеко от дома в конце еловой аллеи стояла оранжерея, наполненная цитрусовыми деревьями. Достопримечательностью была очень старая пальма. Вторым растением после пальмы, заслуживающим внимания, была роза 'Marschal Niel', толщиной в предплечье человека, достигающая крыши» [28] (рис. 1).

Рис. 4. Оранжереї О.К. Вессера на Царській площі

У середині XVIII ст. у Києві поруч з палацом, зведеним за велінням імператриці Єлизавети Петрівни, був закладений Царський сад. Крім інших будівель, у саду були збудовані й оранжереї. Палац і парк збереглися, але оранжерей, на жаль, зараз немає, згадки про них можна знайти лише в архівах. Ці документи варті уваги дослідників [25]. В архівних справах збереглися списки рослин, які вирощували в оранжереях Царського саду. У «Ведомости о состоянии Дворцового и Кловского виноградного и шелковичного царских садов в Киеве на 1 июля 1827 г...» згадуються: *R. semperflorens atropurpurea* — 10 шт., *R. semperflorens* — 28 шт., *R. centifolia* — 120 шт., *R. montana* — 23 шт. [20].

У 1873 р. з Підлужанської оранжереї до оранжереї Царського саду були привезені 96 шт. троянд 6 сортів [21].

У 1789–1791 рр. біля палацу князя Г.А. Потьомкіна в Катеринославі (нині — м. Дніпропетровськ) під керівництвом його особистого садівника англійця Вільяма Гулда (William Gould, 1735–1812) був побудований англійський сад. В цьому саду було дві оранжереї. Одна — ананасова, в іншій росли лаврові, помаранчеві, лимонні, апельсинові, гранатові, фінікові та інші дерева. В 1797 р. в оранжереї нараховувалось 507 дерев: лаври, помаранчі, апельсини, помадани, лимони, кателери, фіги, міртуси, лавруси, цинуси, розани, гранати, такси, флюси, пан-соніси, ананаси, жасміни, цереси, ципрезуси, портулаки, персики, абрикоси [1].

Як видно з наведених даних, троянди в оранжереях XVIII–XIX ст. вирощували в невеликій кількості разом з іншими рослинами. Дані стосуються переважно їх сортименту, інколи — способу вирощування (контейнерна культура).

Збільшення попиту на тепличні культури, розсаду, зріз, цибулини квітів сприяло створенню спеціальних торгових господарств (кінець XVIII — початок XIX століття).

Культура троянд під склом вдосконалювалась і поширювалась. Якщо спочатку в оранжереях троянди вирощували в невеликій кількості разом з іншими рослинами, то пізніше (кінець XIX — початок XX ст.) в садових господарствах під троянди відводили вже окремі теплиці. З 70-х років XIX ст. теплиці стали масовим типом споруд [9].

Необхідно відзначити досвід культури троянд в захищеному ґрунті Н.І. Кічунова (старшого спеціаліста з садівництва при Департаменті землеробства і власника садового господарства із спеціальною культурою троянди в Санкт-Петербурзі). Цей досвід описано в книзі [7], яка містить рисунки оранжерей для ґрунтової і стелажної культури троянд.

Н.І. Кічунов відзначає, що Петербург є найбільшим центром з вигонки троянд у Російській імперії, звідки троянди відправляли навіть до Москви.

На початку XX ст., за даними Н.І. Кічунова, зменшився попит на троянди в горщиках (такі троянди користувалися великим попитом переважно на Великдень) і збільшився обсяг продажу зрізаних квіток. На нашу думку, це пов'язано з новим сортиментом ремонтантних троянд у цей період.

В Україні значний досвід з культури троянд під склом був накопичений у фірмі Г. Десятова та узагальнений у книзі «Роза. Практическое руководство к размножению и культуре роз в грунту и под стеклом» [4]. Г. Десятов, який мав спеціалізоване господарство з вирощування і розмноження троянд у Харківській губернії, дає докладні рекомендації з культури троянд під склом, з кресленнями теплиць (ґрунтових сараїв) (рис. 2).

На початку XX ст. троянди вирощували в оранжереях садівництва О.К. Вессера (колишні оранжереї Царського саду, які були віддані йому в оренду і якими він володів до 1919 р.) (рис. 3, 4) [2, 3]. В об'яві в газеті «Киевлянин» у квітні 1908 р. господарство О.К. Вессера пропонувало велику кількість квітучих рослин, зокрема троянд [6].

Вигонкою троянд у великих масштабах в Києві у кінці XIX ст. розпочали займатись з 1889 р. в господарстві В. Крістера і в 1893 р. — у Сирецькому розсаднику фірми К.Г. Мейера [17]. На базі цих розсадників у радянські часи були створені сучасні передові господарства. Наприклад, на базі Сирецьких розсадників — Республіканське дослідно-показове господарство, а пізніше — агрофірма «Квіти України», на базі фірми В. Крістера — радгосп «Троянда».

Отже, тепличні споруди, які виникли як засіб задоволення потреби людей вирощувати рослини незалежно від клімату і пори року, перетворилися на новий тип архітектурної споруди на межі XVI–XVII ст. у вигляді поодиноких будівель. З появою та удосконаленням необхідних для їх функціонування будівельних конструкцій і матеріалів розширився кількісний склад теплиць, в результаті чого в Україні, як і в інших країнах, виокремилася галузь аграрного виробництва, зокрема, вирощування троянд для зрізу.

1. Дворец Потемкина в Екатеринославле [Электронный ресурс] — Режим доступа: /http://www.odessapassage.com/ariv/2004/sep2004/history20/index.php3

2. Державний архів міста Києва. Ф. 163 — ОЦ Киевская городская управа (садовое отделение), 1895–1919 рр. оп. 12. Спр. 6. Дело по ходатайству О.К. Вессера об отдаче ему в аренду городских оранжерей в Царском саду, 9 арк.

3. Державний архів міста Києва. Ф. 163 — ОЦ Киевская городская управа (садовое отделение), 1895–1919 гг. оп. 3. Спр. 9. Протоколы заседаний садовой комиссии о продлении Вессеру срока аренды оранжереи в Царском саду, 3 арк.

4. Десятов Г.А. Роза. Практическое руководство к размножению и культуре розы в грунту и под стеклом. — Петроград : Изд-во П.П. Сойкина, 1915. — 212 с.

5. Йегер Г. Зимний сад, или Руководство к искусственному разведению зимой цветов как в теплицах, так и в комнатах. — Спб. : Изд-во П.П. Сойкина, 1873. — 159 с.

6. Киевлянин. — 1908. — № 97. — С. 2.

7. Кичунов Н.И. Культура розы в открытом грунту и под стеклом. — Спб. : Изд-во А.Ф. Девриена, 1893. — 132 с.

8. Кожин А.Е. Исторический очерк оранжерейного и тепличного разведения растений в России в XVII–XIX столетиях // Интродукция растений и зеленое строительство. Тр. БИН им. В.Л. Комарова АН СССР. — 1955. — Сер. V. — Вып. 4. — С. 29–52.

9. Колесникова Т.Н. Эволюция архитектуры тепличных сооружений и предприятий. — М. : Изд-во Ассоциации строительных вузов, 2005. — 199 с.

10. Краткий очерк развития русского плододоводства за романовский период истории России. — Спб. : Императорское рос. о-во плододоводства, 1913. — 138 с.

11. Лихачев Д.С. Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей. — Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1982. — 341 с.

12. Лукомский Г. Памятники старинной архитектуры России в типах художественного строительства. Ч. 1. — Петроград: Шиповник, 1916 // Хроника. — 2000–2005. — Вып. 63–64. — С. 460–473.

13. Мятлик А.И. Ранняя выгонка плодов, овощей и цветущих растений в теплицах. — Спб.: Изд-во П.П. Сойкина (б/г). — 171 с.

14. Родічкін І.Д., Родічкіна О.І. Старовинні маєтки України. — К. : Мистецтво, 2005. — 383 с.

15. Снегирев И. Взгляд на исторически древнее садоводство в Москве до Петра I. — М., 1853. — 16 с.

16. Столянский П.Н. Старый Петербург. Садоводство и цветоводство в Петербурге в XVIII в. // Вестн. садоводства, плододоводства и огородничества. — 1913. — № 7. — С. 518–553.

17. Ткачук О.О. Біоморфологічні особливості троянд в культурі закритого ґрунту в умовах Києва: Автореф. дис. ... канд. біол. наук: спец. 03.00.01 «Ботаніка». — К., 1996. — 24 с.

18. Торопов С.А. Подмосковные усадьбы. — М.: Изд-во Академии архитектуры СССР, 1947. — 37 с.

19. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии: в 3 ч. — Спб. : Типография Министрства внутренних дел, 1852. — Ч. 1. — С. 492.

20. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 533. 1827. Спр. 2. Ведомости о состоянии Дворцового и Кловского виноградного и шелковичного царских садов в Киеве на 1 июля 1827 г., о количестве и сортах фруктовых деревьев и других растений, 130 арк.

21. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 493. 1873 р. оп. 5. Спр. 1. Дело о перевозке растений из Подлужанского имения в Киевский дворцовый сад, 37 арк.

22. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1475, 1831 оп. 1. Спр. 1312. Реестр растениям оранжерейным и тепличным, изданным после садовника Ределя в смотрение Андрею Коваленку и Спиридону Вольвачу 1831 г., 5 арк.

23. Черевченко Т.М. Біля витоків інтродукції тропічних і субтропічних рослин в Україні // Старовинні парки і ботанічні сади — наукові центри збереження біорізноманіття та охорони історико-культурної спадщини: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 210-річчю Національного дендропарку «Софіївка» — НДІ НАН України (Умань, 25–28 вересня 2006 р.) — Київ: Академперіодика, 2006. — С. 24–29.

24. Черевченко Т.М., Чувікіна Н.В. Старовинні парки — першоджерела інтродукції тропічних і субтропічних рослин в Україні // Інтродукція рослин. — 2000. — № 2. — С. 3–15.

25. Черевченко Т.М., Чувікіна Н.В. Розмаїття тропічних та субтропічних рослин царського саду в Києві (середина XVIII — початок XX ст.) // Наук. вісн. Укр. держ. лісотех. уні-ту. — 2001. — Вип. 11. — С. 78–81.

26. Чижов Е. Стекло. Рассказы про старое и новое время. — М.: Типография т-ва И.Д. Сытина, 1904. — 150 с.

27. Шавров Н. Грунтовые сараи и их постройка. — Петроград: Изд-во П.П. Сойкина, 1916. — 32 с.

28. Aftanazy R. Materiały Do Dzielów Rezydencji. T. XI A. Dawne wojowodztwo kijowskie. — Warszawa: Polska Akad. Nauk, in-t Sztuki, 1993. — 719 s.

29. Krüssmann G. Rosen, Rosen, Rosen. — Berlin: Paul Perey, 1974. — 447 S.

30. Krüssmann G. The Complete book of Roses. — Portland: Timber Press, 1981. — 436 p.

Рекомендував до друку
В.І. Мельник

Е.Л. Рубцова, В.І. Чижанькова

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, г. Киев

РОЗЫ В СТАРИННЫХ ОРАНЖЕРЕЯХ УКРАИНЫ (XVIII–XIX вв.)

Рассмотрена история выращивания и сортимент роз в старинных оранжереях Украины в XVIII–XIX вв.

О.Л. Rubtsova, V.I. Chizhan'kova

M.M. Gryshko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

ROSES IN OLD GREENHOUSES OF UKRAINE (XVIII–XIX c.)

The history of cultivation and assortment of roses in old greenhouse of Ukraine in XVIII–XIX centuries are presented.